

lauksaimniecība, tāda noteikti nebija. Kāpēc šīs paraugsaimniecības ar ļoti retiem izņēmumiem neizdzīvoja jaunajos ekonomiskajos apstākļos – vai tādēļ, ka daudziem gribējās sadalīt trekno pīrāgu, vai valdības lauksaimniecības politikas dēļ, vai arī varbūt pats ekonomiskais un sociālais modelis nebija dzīvotspējīgs?

Daina Bleiere

Recenzija par Vācijas vēstures muzeja (DHM) izstādi
“Hitlers un vācieši: tautas kopiena un noziegumi”¹

Izstādes kalpo ne tikai sabiedrības izglītošanas procesam, aktualizējot dažādus politiskos, sociālos vai kultūras aspektus, tās ir spējīgas ietekmēt arī sabiedrisko domu veidotājiem vai pasūtītājiem vēlamā virzienā. Īpaši tās izstādes, kuru apmeklējums paredz stāvēšanu rindā jeb par kurām sabiedrībai ir liela interese.

Savulaik – 1988. gadā Latvijas PSR Vēstures muzejā tika sarīkota izstāde “Latvija starp diviem pasaules kariem”, kuru apmeklēja ap 300 000 iedzīvotāju. Šī izstāde šodien ir nepelnīti aizmirsta, tomēr, šķiet, tieši ar to ļoti daudz Latvijas iedzīvotāju apziņā tika atdzīvinātas stipri pabalējušās atmiņas par Latvijas “brīvvalsts laikiem”, radot augsni masu komunikācijas telpā gan stāstiem par “labajiem gadiem”, gan raisot rūgtumu pret mūsu vēstures un valstiskuma laupītājiem. Lielā preču deficīta apstākļos izstādes apmeklētājiem atklājās pirms vairākām desmitgadēm ražoto produktu klāsts, kas žilbināja un veidoja imunitāti pret skeptiķu nostādnēm, ka bez pārējās “brālīgās republikas” Latvijai draud ekonomisks sabrukums.

¹ Izstādes apmeklējums notika Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” ietvaros.

Šķiet, neviena tematiskā vēstures izstāde Latvijā ar tādiem panākumiem nevar lepoties līdz pat šai dienai. Tas, protams, nenozīmē, ka Latvijas muzejos nav bijušas interesantas un sabiedrībai aktuālas ekspozīcijas – tādas ir bijušas, tomēr vairāku iemeslu dēļ gan masu mediju, gan sabiedrības interese par tām bijusi neliela. Vai pie vainas ir efektīvu sabiedrisko attiecību neesamība muzejos vai intereses trūkums sabiedrībā? Latvijas vēstures muzeji pēdējo gadu laikā ir apliecinājuši savu nespēju ieinteresēt par vēstures tematiku, izsaukt rezonansi par dažādām vēstures tēmām. Tomēr tā nav tikai Latvijas muzeju specifiska problēma, arī citās valstīs muzeju izstādes visbiežāk var skatīt, vienatnē pastaigājoties gar eksponātu rindām.

Tādēļ Berlīnē Vācijas vēstures muzejā (DHM) no 2010. gada 15. oktobra līdz 2011. gada 27. februārim² skatāmā izstāde “Hitlers un vācieši: tautas kopiena un noziegumi” ir interesanta jau ar to vien, ka atšķirībā no daudzām citām nenoliedzami augstvērtīgām un aktuālām šī muzeja sagatavotajām izstādēm izpelnījies ļoti lielu sabiedrības uzmanību. Tikai pirmajās divās nedēļās to apmeklēja gandrīz 50 000 cilvēku, lai gan parasti Vācijas vēstures muzejs neatšķiras no mūsu muzejiem, kur ierodas skolotāja pavadībā atsūtītie skolēni, kas muzeja ekspozīciju apskati uzskata par obligātu un ne to patīkamāko piedevu klases ekskursijām. Taču šajā gadījumā pat pēc pirmās ažiotažas noplakšanas vēl pērnā gada decembrī izstāde nevarēja sūdzēties par apmeklētāju trūkumu un dažviet nācās pat pastāvēt improvizētās rindās, lai apskatītu visus eksponātus. Pēc dažu apmeklētāju stāstījuma oktobrī – novembrī izstādes apmeklētājiem nācies stāvēt pat vairāk nekā pusstundu rindā.

Kādēļ šāda ažiotaža? Vispirms jau atzīstamā reklāmas kampaņa, kas vēstīja, ka tiekot pārkāpti tabu, lai pierādītu, ka Hitlera ēna vāciešus vairs nevajādot, ka esot pagājis pietiekami ilgs laiks, lai runātu par pagātni no vēsturiskuma pozīcijām, utt.³ Tomēr jau izstādes atvēršanas dienā muzeja direktors paziņoja, ka izstāde neesot par Hitleru kā cilvēku, bet par sabiedrības atbildību, kas izrādījusi lojalitāti diktatoram.

Tomēr Hitlera izstāde būtībā palika bez paša diktatora. Kāpēc? Iespējams, runas par “Trešā reiha” ligu pārdzīvošanu ir pārspīlētas.⁴ Bet var būt, ka Hitleru nemaz nav iespējams ievietot izstādes rāmjos. Ir bijis tikai mīts par Hitleru – vienu viņa tēlu radīja nacistu propagandas mašīnērija, otru – pretinieki. Rezultātā pats Hitlera tēls atrodas kaut kur telpā starp

² Izstādi bija iecerēts eksponēt līdz 6. februārim, bet daudzo interesentu dēļ to pagarināja par trim nedēļām. Ar izstādi virtuāli var iepazīties: http://www.dhm.de/ausstellungen/hitler-und-die-deutschen/flashpano/panoramen_flash.html (sk. 20.02.2011.).

³ Richard Herzinger. Wir werden Hitler einfach nicht mehr los // <http://www.welt.de/debatte/article10492041/Wir-werden-Hitler-einfach-nicht-mehr-los.html> (sk. 20.02.2011.).

⁴ B. Petsch. Debate um “Hitler und die Deutschen” // http://diepresse.com/home/kultur/kunst/602499/Berlin_Debatte-um-Hitler-und-die-Deutschen (sk. 20.02.2011.). Gustavs Strenga savā recenzijā to saista ar bailēm no Hitlera personības. Arī vācu prese atzīmēja, ka vēl 2004. gadā iecerētā izstāde esot apturēta, saskatot tajā par daudz personas kultu. Sk.: *Strenga G. Hitlers Berlīnē* // Rīgas Laiks. – 2010. – Nr. 12.

“vareno Lielvācijas vadoni” un kariķēto histēriski maniakālo fireru. Hitlera cilvēciskošana, šķiet, vēl ir pāragra vācu sabiedrībai un, domāju, arī tuvākajā nākotnē neiespējama. To pašu var teikt par Staļinu vai arī Kārli Ulmani – šīs personas ir kļuvušas par sava laika metaforām. Vai sabiedrība Latvijā būtu gatava izsvērti izvērtēt Kārļa Ulmaņa personību? Arī Ulmaņa tēls ir gan polarizējošs, gan provocējošs. Tāpat pietiekami atrauts no sabiedrības. Uzliekot vēsturisko atbildību tikai uz diktatora pleciem, nevilšus tiek mentāli reabilitēta sabiedrība. Vai kāds Latvijas muzejs būtu gatavs sagatavot izstādi nevis par Ulmani vai ulmaņlaikiem, bet par sabiedrību, kas šo vadoni gan dievināja, gan noliedza?

Faktiski nekā jauna, par ko nebūtu pirms tam lasīts vai skatīts vēstures grāmatās, izstādē nebija. Hitlera krūšutēlu vai nacistu simbolikas publiska izstādīšana, iespējams, ir novitāte vācu sabiedrībai. Vācijas antikvariātos visi nacisma simboli tiek politkorekti aizklāti ar uzlīmēm – sak, nedod dievs, kāds piešūs pantu par aizliegtās simbolikas propagandu. Apjautājot antikvariātu grāmattirgotājus par nacistu ideologu vai propagandas darbiem, labākajā gadījumā uz jums šķībi paskatīsies un atbildēs, ka tādu šajā godājamajā veikalā vai pat ielas grāmatu stendā nav! Tai pašā laikā VDR ideoloģiskā literatūra un simbolika pieejama bez kādiem ierobežojumiem. Tā esot *ostalģija*⁵ komplektā ar trabantiem,⁶ ampelmaņiem⁷ un VDR plaša patēriņa produkcijas imitācijām.⁸ Tādēļ pat īpaši nepārsteidza, ka Berlīnē redzami izstādes plakāti, kas aicināja uz “Hitlera izstādi”, bija palikuši bez firera ģimenes.

Tomēr par šo laiku Vācijā tiek rakstīts daudz, katru gadu lasītajiem tiek piedāvāti vairāki simti jaunu pētījumu, populārzinātnisku sacerējumu vai bilžu grāmatu par nacisma laiku, vadoni utt. Tomēr visiem darbiem ir viena izteikta kopējā iezīme – par šo tēmu tiek runāts, bet tikai neaizmirstot par šī režīma noziegumiem pret okupētajām valstīm, ebrejiem un galu galā pašu vācu tautu. Jebkurš mēģinājums citādi parudzīties uz Lielvācijas vai Otrā pasaules kara vēsturi tiek uzverts ar lielām aizdomām. Tikai pēdējos gados ir aktualizējušās tēmas par t.s. bumbu karu, vācu iedzīvotāju deportācijām no Sudetiem, Silēzijas, Prūsijas, par padomju kara noziegumiem pret civiliedzīvotājiem Vācijā.⁹ Tomēr, lai arī šajos darbos neviens neapstrīd Hitlera režīma noziedzīgo raksturu, parādās cilvēki, kam tas šķiet baiss revizionisms.

Izstādes veidotāji problemātikai piegājuši hrestomātiski, piedāvājot hronoloģiski tematisku skatījumu un sadalot izstādi astoņos blokos. Pirmais

⁵ *Ostalgie* – vārdu spēle no *Ost Nostalgie* (nostalgija pēc Austrumiem, resp., VDR).

⁶ Vācijas Demokrātiskās Republikas vieglo automobiļu marka.

⁷ VDR lietots atšķirīgs ceļu satiksmes luksoforos izmantots apzīmējums.

⁸ Vācu vēsturnieks Norberts Freijs to skaidro ar bailēm vilkt paralēles starp SED (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* – Vācijas Sociālistiskā vienības partija) diktatūru VDR un nacistu teroru. Sk.: *Frei N.* 1945 und wir. Das Dritte Reich im Bewußtsein der Deutschen. – München: DTV, 2009. – S. 20, 21, 33–35.

⁹ *Friedrich J.* Der Brand. Deutschland im Bombenkrieg 1940–1945. – Berlin, 2002; *Hoffmann J.* Stalins Vernichtungskrieg 1941–1945. Planung, Ausführung und Dokumentation. – München, 2000.

bloks "Fīrera mīts un vadonisma kustība" veltīts tieši Ādolfā Hitlera personībai – viņa izaugsmei no "nezināma karavīra" līdz "nācijas pestītājam". Tieši Pirmais pasaules karš kļuva par katalizatoru ne tikai Ādolfā Hitlera karjerā, bet arī pārvērta visu Rietumu civilizāciju. Ne velti izstādi atklāj milzīga Heiriha Hofmana¹⁰ fotogrāfijas "Hitlers pūlī" fotoreprodukcija, kurā fiksēts 1914. gada 2. augusts Minhenē Odeona laukumā, kur pūlis ar gavilēm sveic kara sākšanos. Pūlī redzams arī nākamais fīrers,¹¹ ko izstādes veidotāji izcēluši ar apgaismojuma palīdzību. Seko ieskats fīrera biogrāfjā – parasts Lincas skolnieks skolasbiedru vidū, nepazīstams pastkaršu gleznotājs, vienkāršs karavīrs karā. Karš beidzās, Vācija ir sakauta, tās kultūras, ekonomikas un pasaules kundzības plāni ir sagrauti. Pārtikas trūkums – 1918./19. gadā tikai Berlīnē no bada mirst 10 000 cilvēku. 2 miljoni karavīru ir krituši, 4 miljoni ievainoti, kropli kareivji kā no Oto Diksa¹² vai Maksa Bekmana¹³ gleznām kļūst par ielas ikdienas tēliem. T.s. Versaļas miers Vāciju ierauj vēl lielākā postā. Kā norāda vēsturnieks Gerds Krumeihns, līdz pat 60. gadiem apzīmējums "Versaļa" blakus pasaules ekonomiskajai krīzei bija pamatargumenti, kādēļ vācieši varu 1933. gadā nodeva Hitleram.¹⁴ Versaļas revīzija, kas kļuva par nacistu programmas un propagandas stūrakmeni, bija vērsta uz kolektīvās traumas par kara zaudēšanu, netaisnības un kolektīva negoda pārvarēšanu.¹⁵

Lai arī šis aspekts labi atklājas izstādei veltītajā rakstu krājumā/katalogā, tomēr ekspozīcijā "Versaļas trauma" nebija veltīta pietiekama uzmanība. Vai tās ir bailes, ka to varētu uztvert kā attaisnojumu, kādēļ tauta mentāli leģitimēja Hitlera režīmu? Vai arī izstādes kapacitāte šo jautājumu neļāva izvērst?

Pastiprināta uzmanība izstādē pievērsta Hitlera darba "Mana cīņa" izdevumiem ne tikai vācu, bet arī citu Eiropas tautu valodās. Izstādes veidotāji atzīst, ka mīts par "nelasāmu bestselleru" isti neatbilst patiesībai.¹⁶ Izstādē redzamais Gerharda Hauptmaņa¹⁷ pasvītrotais un repliku bagātais šis grāmatas eksemplārs liecina, ka šis darbs saviņņoja pat vācu intelektuāļus. Savukārt grāmatas pārdošanas tirāžas cēlās līdz ar nacistu popularitātes no-

¹⁰ Heinrihs Hofmans (*Heinrich Hoffmann*, 1885–1957) – Ā. Hitleram pietuvināts fotogrāfs. Viens no ievērojamākajiem nacistiskā režīma propagandas fotogrāfiem. Starp citu, arī viņam savulaik DHM bija iecerējis veidot izstādi, kuras projekts tika noraidīts, baidoties no nacisma gloriifikācijas propagandas, kas spilgti redzama H. Hofmana darbos.

¹¹ Tiek pieļauts, ka attēlu H. Hofmans ir viltojis, iemontējot tajā Hitlera tēlu.

¹² Oto Dikss (*Wilhelm Heinrich Otto Dix*, 1891–1969) – vācu gleznotājs, avangardists.

¹³ Makss Bekmans (*Max Beckmann*, 1884–1950) – vācu gleznotājs, ekspresionists.

¹⁴ *Krumeich G. Hitler, die Deutschen und der Erste Weltkrieg // Hitler und die Deutschen. Volksgemeinschaft und Verbrechen.* – Dresden: Sandstein Verlag, 2010. – S. 30.

¹⁵ Turpat. – 32. lpp.

¹⁶ *Plöckinger O. Hitlers "Mein Kampf". Von der "Abrechnung" zum "Buch der Deutschen" // Hitler und die Deutschen ..* – S. 50.

¹⁷ Gerhards Hauptmanis (*Gerhart Johann Robert Hauptmann*, 1862–1946) – vācu rakstnieks, dzejnieks, dramaturgs, Nobela prēmijas literatūrā (1912) laureāts.

stiprināšanos – tikai 1933. gadā tika pārdoti 900 000 eksemplāri.¹⁸ Faktiski šie dati ļauj padomāt, cik pamatoti ir balstīties uz fīrera suģestijas spējām,¹⁹ kas piekrāpis vācu tautu, vai balstīties nacionālajā mītā par intelektuāļu “faustiskumu”,²⁰ Varbūt tomēr vācu tautas vairākums labi zināja gan sava vadoņa mērķus, gan uzskatus, tomēr izvēlējās parakstīt “paktu ar velnu”?

Otrais izstādes bloks veltīts Hitleram un Nacionālsociālistiskajai vācu strādnieku partijai (NSDAP). Partijas lideri, ideologi, SA vīri, ierastie 20.–30. gadu Vācijas ielu politikas līdzekļi – plakāti, brošūras, sapulces, kastetes, steki – viss tas, kas partiju Hitlera vadībā noveda pie varas. Domāju, interesantākais šajā sadaļā ir 1932. gada 20. aprīlī sūtītās vācu bērnu vēstules un apsveikumi “tēvocim Adijam” vai “mīļajam Hitlera kungam”, apsveicot viņu 43 gadu jubilejā un paužot savu ticību viņa “Vācijas glābšanas” politikai. Lasot šos naivos sacerējumus, nevilšus nākas aizdomāties, kāds liktenis šos jaunos Hitlera pielūdzējus varēja piemeklēt pēc 10–15 gadiem.

Trešais bloks veltīts varas pārņemšanai un nacionālajai revolūcijai: 1933. gada janvāra reihstāga vēlēšanas, reihstāga degšana, kreiso partiju aizliegums, Dahavas koncentrācijas noņemšana. Hrestomātiska pieeja, ko ierasti var skatīt tēmai veltītos darbos. Ceturtais bloks stāsta par sabiedrības nacifikāciju. Īpaša uzmanība pievērsta sabiedrības “uniformēšanai” kā tās standartizācijas un vienādošanas pierādījumam. Vesels stends izstādē nokārts ar dažādām nacistu – SA, SS, RAD, Hitler Jugend utt. formas blūzēm. Uniforma kļūst ne tikai par vācu tautas kopības pazīmi, tā reglamentēja vācu dzīvi, norādot katra uzdevumus un vietu jaunajā sabiedrībā.²¹

Lidzekus tiek parādītas arī “Trešā reiha” ikonas – jaunā arhitektūra, autobāņu celtniecība, radioaparātu ražošana utt. Ar popkultūras vērienu nacisma ienākšanu vācu ikdienā raksturo izstādē redzamās krājkasītes, kurās sabiedrība krāja KdF “tautas vāgim”, cigarešu paciņās atrodamās partijas vadītāju kartītes, kuru kults tos padarīja līdzīgus kino vai sporta zvaigznēm citās zemēs, ar nacistu simboliku rotātie trauki, dvieļi, rotaļlietas utt. Šī ekspozīcijas daļa organiski pāraug izstādes piektajā blokā – “Vadonības valsts”. Paralēli vācu dzīvei šajā laikā – parādēm, Hitlera kultam, pat kapakmeņiem ar kāškrustiem un rūnām – redzami plakāti un uzraksti “Žīdiem nav vietas mūsu dzīvē”, nodedzinātu sinagogu attēli, norādot uz antisemitisma pieaugumu sabiedrībā.

Sestais un septītais izstādes bloks veltīts “iznīcināšanas karam” un vācu sabiedrībai šajā karā. Eitanāzija, holokausts, nacistu politikas realizācija okupētajās teritorijās, attieksme pret karagūstekņiem nevilšus kontrastē ar propagandas radītajiem varonīgās tautas cīņas tēliem un bumbu karā

¹⁸ Apogēju “Mana cīņa” piedzīvoja 1943. gadā, kad tika izdots 1 700 000 šīs grāmatas eksemplāru. Sk.: *Plöckinger O.* Hitlers “Mein Kampf”. Von der “Abrechnung” zum “Buch der Deutschen”. – S. 55, 56.

¹⁹ Spilgti to var skatīt, piem.: *Kleperers V.* LTI. Trešā reiha valoda filologa piezīmēs. – Rīga: AGB, 2004. – 109.–123. lpp.

²⁰ *Münkler H.* Die Deutschen und ihre Mythen. – Hamburg: Rowohlt, 2010. – S. 130–133.

²¹ Sk.: *Guenther I.* Die Uniformierung der Gesellschaft im “Dritten Reich” // Hitler und die Deutschen .. – S. 104–111.

sagrautajām vācu pilsētām. Apskatot šos blokus, redzams, ka visa vaina par Otrā pasaules kara izcelšanos uzlikta Hitlera režīmam. Izstādē pat nav pieminēts t.s. Molotova–Ribentropa pakts, kas, domājams, izskaidrojams ar bailēm, ka kāds varētu pārņemt kara revizionismu un vācu vainas relativizāciju. Arī vācu sabiedrības traģēdijas kara laikā – bumbu karš, “pārvietošana” u.c., šķiet, izstādes koncepcijas veidotājiem liekas taisnīga samaksa par lojalitāti Hitleram.

Izstādes noslēdzošais astotais bloks veltīts Hitlera vietai Vācijas vēsturiskajā apziņā pēc Otrā pasaules kara. No Nirnbergas tribunāla un denacifikācijas procesa līdz nacionālsociālisma fetišizācijai. Izstāde parāda Hitlera tēla ekspluatāciju gan populārajā kultūrā, gan politiskajā dzīvē. Kino plakāti, VDR propagandas izdevumi par “brūno Bonnu”, “Der Spiegel” vāki, kurus rotā firers, tikai vēlreiz atgādina, ka stāsts par Hitleru vāciešiem nav beidzies.

Parasti DHM izstādēm tiek sagatavoti arī teicami katalogi, kuros var atrast ne vien eksponātu aprakstus, bet arī vadošo speciālistu rakstus par izstādes tematiku. Arī šis izstādes katalogs nav izņēmums. Tajā apkopotas vadošo pētnieku tēzes par izstādē redzamo problemātiku. Dažu autoru tēzes izmantotas, arī recenzējot izstādi. Izstādes katalogā atrodamas gan vēsturniekiem ierastas tematikas aprobācija, gan izvirzītas jaunas tēmas, piemēram, Hamburgas Universitātes profesora Petera Reihela²² apskats par Hitlera tēlu vācu filmās,²³ DHM zinātniskās līdzstrādnieces Simonas Erpelas darbs par Hitlera mediālo prezentāciju presē un internetā²⁴ u.c.

Latvijas muzeju ekspozīcijas, kā arī vēstures literatūra lielākoties tiek iesprostota hronoloģiskajos rāmjos, neskatot noteiktu vēstures procesu vai notikumu dzīvotspēju arī pēc to beigām. Vēstures notikumi vai personas turpina dzīvot mūsu personīgajā, sociālo grupu vai nācijas kolektīvajā atmiņas telpā. Tādēļ šo jautājumu nevajadzētu atstāt novārtā. Hitlera izstādes Berlīnē nozīmība, iespējams, slēpjas tieši tur, ka tas ir mēģinājums izprast, parādīt ne tikai nacisma ēru Vācijā un tās vadoni, bet arī šī laika un tēla vitalitāti pēc Otrā pasaules kara beigām.

Kaspars Zellis

²² P. Reihela darbs “Erfundene Erinnerung. Weltkrieg und Judenmord im Filme und Theater” (München: C. Hanser Verlag, 2004) sniedz ļoti detalizētu skatījumu uz Otrā pasaules kara prezentāciju vācu kino un teātrī un tā lielo iespaidu uz vācu kolektīvo atmiņu.

²³ Reichel P. “Bruder Hitler” im deutschen Film // Hitler und die Deutschen .. – S. 148–153.

²⁴ Erpel S. Hitler entdämonisiert. Die mediale Präsenz des Diktators nach 1945 in Presse und Internet // Hitler und die Deutschen .. – S. 154–160.